

NAKÖPIIRISSÄ — I SYNFALTET

IDEOLOGIOISTA JA NIIDEN SOVELTAMISESTA NYKY-YHTEISKUNNASSA

Eräs politiikan tutkijain ja yhteiskuntakriitikoiden hartaasti pohdiskelema kysymys on »ideologian taantuminen» tai »aineellisten etujen tavoittelun lisääntyminen» länsimaisten yhteiskuntien poliittisessa elämässä. Väitetään, että puolueet ja poliitikot tyytyvät vetoamaan pelkästään »leipä ja särvin»-kysymyksiin välttämällä ideologisia, aatteellisella perustalla olevia kysymyksiä, jotka perinteellisesti ovat olleet vedenjakajia politiikan piirissä. Nämä väitteet poliittisessa elämässä tapahtuneista muutoksista liittyvät siihen yleiseen valitusvirteeseen, jota on jo useiden vuosikymmenien ajan esitetty aineellisten arvojen ylivallasta länsimailla. Aikaisemmin vain tällaisten syytösten kohteina ovat olleet uskonto, talouselämä ja taide.

Keskustelua edellä esitetyn kaltaisista kysymyksistä voidaan kenties selvittää, jos teemme eron varsinaisten ideologiain ja niiden sovellutusten välillä. Ideologioilla (ja julkisesti esitetyillä arvojärjestelmillä yleensä) on ainakin kaksi tehtävää: ensiksi tehdä järjestynyt yhteistyö mahdolliseksi liittämällä yhteen yksilöitä ja ryhmiä yhteisten aatteiden alle, ja toiseksi antaa ohjeita siitä, miten ideologiaa kannattavien ryhmien ja yksilöiden tulisi toimia. Nämä kaksi tehtävää ovat aina jossakin määrin keskenään ristiriidassa. Jotta ideologia voisi liittää yhteen eri tavoin ajattelevia ihmisiä ja ryhmiä, sen on vedotava yleisiin arvoihin ja päämääriin, ja keinot niiden saavuttamiseksi on ilmaisettava väljästi. Tällainen ideologiain »väljyys» vaikuttaa kuitenkin ideologiain käyttöä yksityisissä monimutkaisissa tilanteissa, joissa tarvitaan tarkkoja toimintaohjeita. Tämän ristiriitaisuuden vuoksi joudutaan samaa ideologiaa soveltamaan eri tavalla eri tilanteissa.

Kun ideologian avulla pyritään luomaan yhteenkuuluvuutta ja kiinteyttä sen kannattajien piirissä, on sitä sovellettaessa korostettava osia, jotka vetoavat kannattajien yhteisiin tunteisiin (samankaltaisuuden perustuvaan sympatiaan, yhteiseen vihaan toisia ryhmiä kohtaan, yhteiseen traditioon). Tällaista ideologian soveltamista voisimme kutsua tunneperäiseksi. Kun ideologiaa käytetään toimintaohjeena jonkin yksityisen tavoitteen saavuttamiseksi, on tavoite pyrittävä samastamaan ideologian yleisiin päämääriin ja ideologiassa väljästi ilmaistut keinot on pyrittävä tulkitsemaan siten, että ne johtaisivat haluttuun tavoitteeseen. Voisimme nyt puhua ideologian käytännöllisestä soveltamisesta.

Nopean yhteiskunnallisen (erityisesti taloudellisen) kehityksen aikana yhteiskunnan luokka- ja ryhmärakenne muuttuu nopeasti. Tällöin on vaikeaa ylläpitää yksilöiden ja ryhmien välistä yhteenkuuluvuudentunnetta. Tarvitaan joko uusia puhtaasti tunneperäisiä ideologioita tai sitten vanhojen ideologioiden tunneperäistä soveltamista käytäntöön. Kun yhteiskunnallinen kehitys hidastuu ja yhteiskunnan ryhmärakenne vakiintuu, ei yhteenkuuluvaisuuden luominen ole enää ongelma, vaan voidaan keskittyä enemmän yksityisten ongelmien ratkomiseen. Tämä taas edellyttää ideologiain hylkäämistä kokonaan tai niiden käytännöllistä soveltamista.

»Ideologian taantuminen» länsimaisessa yhteiskunnassa voitaisiin tulkita siirtymiseksi ideologiain tunneperäisestä soveltamisesta ideologiain käytännölliseen soveltamiseen. Näin suoraviivainen selitys on tuskin täysin tyydyttävä. On ilmeistä, että viime vuosikymmeninä on tapahtunut merkittäviä muutoksia ideologiain käytäntöön soveltamisessa. Nämä muutokset ovat kuitenkin löydettävissä siitä, miten ja millä perusteella erilaisiin ideologiain sovellutuksiin päädytään, ei eri sovellutusten suhteellisesta lukumäärästä. Se, mikä ollut luonteenomaista viimeaikaiselle kehitykselle, on järkipäinen harkinta eri sovellutusvaihtojen välillä, ideologiain rationaalinen, tietoinen hyväksikäyttö tilanteen vaatimalla tavalla. Ideologiain sopeuttaminen muuttuneisiin olosuhteisiin ei enää ole sattumanvaraista, vaan ideologisten ryhmäin johtajat (tai yleensä ideologiain muovaajat) pyrkivät kokoamaan systemaattista tietoa eri tilanteista ja niiden vaatimista ideologiain sovellutuksista ja valitsemaan mielestään parhaan soveltamistavan.

Erityisen selvä esimerkki ideologian sovellutusten »tieteellisestä» valinnasta ovat ne mielipidetutkimukset, joilla poliitikot pyrkivät saamaan selville äänestäjien mielialoja ja joille he ovat alkaneet perustaa vaalitaktiikkansa. Pisimmälle vietyä tieteellisyyttä edustaa kenties Kennedyn käymä vaalitalvelu Yhdysvaltain presidentinvaaleissa 1960. Demokraattisen puolueen rahoittama tietokoneita hyväkseen käyttävä tutkijaryhmä seurasi jatkuvasti valitsijakunnan reaktioita ja esitti ennusteita siitä, miten valitsijat tulisivat suhtautumaan ehdokkaiden vaalitaistelun aikana esittämiin erilaisiin kannanottoihin.

Ennen kaikkea Kennedy käytti hyväkseen tietoja siitä, missä vaalikampanjan aikana esille tulevissa kysymyksissä hänen oli tyydyttävä ylimalkaisiin tunneperäisiin vetoomuksiin, missä taas pyrittävä esittämään yksityiskohtainen konkreettinen ohjelma.

On väitetty, että eräiden uusien, erittäin tunneperäisten ideologiain syntyminen on todistuksena siitä, ettemme suinkaan elä ideologiain taantumisen aikaa. Tällaisina uusina tunneperäisinä ideologioina mainitaan rauhanaate ja ylikansallisen yhtymisen ideologia. On kuitenkin huomattava, että näitä uusiakin ideologioita pyritään soveltamaan käytäntöön järkiperaisesti. On syntynyt rauhantutkimus, joka yrittää selvittää, miten on mahdollista viedä rauhanaatetta eteenpäin ja saada eri rotuihin ja kansallisuuksiin kuuluvat ihmiset sitä kannattamaan. Samoin ylikansallisten ideologiain soveltamisessa (kuten esim. Euroopan yhteismarkkinoiden »politisoinnissa») on järjestelmällisesti käytetty hyväksi tarpeen vaatiessa sekä yksityisiin taloudellisiin etuihin vetoamista että myös suunnitelmallista tunteisiin vetoavaa propagandaa »perinteellisestä eurooppalaisuudesta» ja »kommunismin vaarasta».

Ideologiain soveltamisen järkiperaistumisesta on helppoa löytää esimerkkejä muiltakin yhteiskuntaelämän aloilta kuin politiikasta. Talouselämässä tuottajat ovat huomanneet, ettei vanha ohje »paras laatu ja halvin hinta voittaa» pidä aina paikkaansa. Ostajan konkreettisten etujen korostamisen lisäksi on vedottava myös hänen tunteisiinsa, saatava hänet luottamaan myyjään ja tuntemaan ainakin jonkinlaista yhteenkuuluvuutta hänen kanssaan. Asiakkaiden erikoispalvelu, yksilölliset erikoisedut, suhdetoiminta ja muut myyntitekniikan erikoismuodot voidaan tavallaan tulkita vanhan vapaan kilpailun ideologian etukäteen suunnitelluiksi tunneperäisiksi sovellutuksiksi. Samalla tavoin on tuotantolaitoksissa ryhdytty käyttämään järjestelmällisesti hyväksi etukäteen suunniteltuja tunneperäisiä vetoomuksia (työläisten osallistuminen suunnitteluun ja organisaation järjestelyihin, esimiesten »toverillinen» keskustelu alaisten kanssa jne.) Pyrkimyksenä on saada työläiset paremmin samaistumaan tuotantolaitoksen tavoitteiden kanssa ja siten lisätä tehokkuutta. Sama ilmiö on havaittavissa myös järjestötoiminnassa: jäsenet on helppointa pitää talutusnuorassa antamalla heille ainakin näennäinen mahdollisuus ottaa osaa järjestön toiminnan suunnitteluun ja tehtyihin päätöksiin. Vankilalaitoksen muuttuminen vapaamielisemmäksi on pikemminkin esimerkki tunneperäisten vetoomusten järjestelmällisestä käytöstä tehokkuuden lisäämiseksi, kuin todistus lisääntyneestä humanitaarisuudesta. Lisäesimerkinä voidaan mainita uskonnolliset yhdyskunnat, jotka ovat alkaneet kääntyä yhteiskuntatieteilijäin ja psykologien puoleen saadakseen tietää tehokkaimmat keinot harhautuneitten lampaitten palauttamiseksi takaisin laumoihin.

Edellä mainituissa esimerkeissä on uutta ja »nykyaikaista» juuri tunneperäisten vetoomusten järjestelmällinen ja järkiperäinen käyttö, sillä ideologiain käytännöllisissä sovellutuksissa on rationaalisuudella aina ollut keskeinen osa. Tämä uusi ilmiö tuo mukanaan moraalisia ongelmia, joista keskustellaan valittavan vähän. Tavallisen ihmisen moraaliselta katsantokannalta järkiperäinen, ennaltasuunniteltu tunteisiin vetoaminen tuntuu nimittäin aina jossakin määrin petokselta. Kuulee usein paheksuvia lausuntoja poliitikkojen äänen kalastelusta, esimiesten veljeily-yrityksistä, myyjien makeilusta ja kirjon tekopyhydestä. Näitä ilmaisuja käytetään, kun esitetty tunneperäinen vetoamus ei tunnu aidolta, »sydämeistä lähteneeltä». On vaikeaa selittää, miksi tilanne olisi erilainen silloin, kun etukäteen suunniteltua tunneperäistä vetoamusta käytetään laajemmissa puitteissa, kokonaisten arvojärjestelmien käytäntöön soveltamisessa. Eräs mahdollisuus on tietysti sanoa, että kyseessä on »tieteellisesti oikea» toiminta niiden hyväksi, joihin etukäteen suunniteltua tunneperäistä vetoamusta käytetään. Tällöin joudumme vanhan demokratian ongelman eteen: kuka saa päättää, mikä on parasta yksilöiden tai ryhmien kannalta? Mikä takaa, ettei »tieteellisyys» ole vain valheen vaippa vallanhimon ja hallinnon halun ympärillä? Toinen mahdollisuus on tietysti väittää, että ollaan yleisesti siirtymässä uusiin arvoihin, joiden mukaan järkiperäinen tunteisiin vetoaminen ei ole moraalisesti tuomittavaa. Voidaan kuitenkin löytää eräitä oireita siitä, ettei siirtyminen näihin uusiin arvoihin tapahdu kivuttomasti. Lisääntyvä välinpitämättömyys poliittisia ja yhteiskunnallisia kysymyksiä kohtaan, irrallisuuden ja ulkopuolisuuden tunne ja eräiden äärimmäisten poliittisten liikkeiden ja uskonlahkojen lisääntyvä kannatus voidaan tulkita vastareaktioksi nyky-yhteiskunnan järjestelmälliselle »epäaitoudelle».

Edellä on jo viitattu yhteiskuntatieteitten osuuteen ideologiain järkiperäisessä soveltamisessa. Nämä tieteet ovat yhä enenevässä määrin ryhtyneet tuottamaan sitä tietoa, jota ideologiain soveltajat tarvitsevat. Samalla he ovat (tahtomattaan tai tahtoen) astuneet mukaan siihen valtataisteluun, jota yhteiskunnassa aina käydään erilaisten ryhmittymien välillä. Väitetään, että yhteiskuntatieteilijät ovat menneet puolueellisesti ideologian soveltajain puolelle, ja unohtaneet moraalisen velvollisuutensa niitä kohtaan, joihin ideologioita sovelletaan. Tämä on kuitenkin vain osaongelma, tosin moraaliselta kannalta erittäin tärkeä. Keskeinen ongelma, josta edellä esitetyn kaltaiset moraaliset kysymykset seuraavat, on se, ettei yhteiskuntatieteellisessä tiedossa ja sen soveltamisessa ole otettu riittävässä määrin huomioon tiedon ja sen sovellutusten omaa vaikutusta yhteiskunnan kehitykseen. Tämän puutteen vuoksi ei tieteellisyys ja järkiperäisyys ole pitkällä tähtäimellä suinkaan helpottanut yhteiskunnan käytännöllisten ongelmien ymmärtämistä ja ratkaisemista vaan päin vastoin pikemminkin vaikeuttanut sitä.

Post scriptum

Yllä esitetyt huomautukset ideologioista ja niiden soveltamisesta nyky-yhteiskunnassa on tarkoitettu poleemiseksi keskustelun alustukseksi, ei esille-tuotujen kysymysten tarkaksi ja täsmennetyksi analyysiksi.* Samoja ongelmia voitaisiin kuitenkin tarkastella »tieteellisemmin» saman loogisen rakenteen puitteissa. Käsitteiden tarkemman selvittelyn lisäksi tulisi mallin tällöin korostaa variaabelien välisten riippuvuussuhteiden kontekstuaalista täsmentämistä ja eri agregaatitasojen (yhteiskunta-, ryhmä-, yksilö-) välistä feed back-suhdetta. Edellä esitetty luonnos voitaisiin tällöin tulkita yhteiskuntaa kuvaavien makrovariaabeleiden (taloudellinen kehitys, yhteiskunnan yleinen ryhmärakenne), »ideologisen ylärakenteen» ja yksilöllisten asenteiden välisten suhteitten täsmentämiseksi erityisellä ryhmävariaabelilla (»ideologian soveltajain» ideologia).

Tampereella pidetyn vertailevan poliittisen sosiologian konferenssin esitelmien ja keskustelujen kuunteleminen on ollut artikkelin inspiraation lähteenä. Vaikka keskustelu »ideologiain taantumisesta» ei johtanutkaan mihinkään yhtenäiseen synteisiin, tuli konferenssin kuluessa esille joukko merkittäviä »osatotuuksia». Useimmat edellä esitetyistä ajatuksista löytyvät seuraavista konferenssin esitelmistä:

Seymour Martin Lipset, *The Changing Class Structure and Contemporary European Politics.*

S. N. Eisenstadt, *Initial Institutional Patterns of Political Modernisation.*

Mark Abrams, *Some Social Consequences of the Use of Surveys and Advertising by Political Parties.*

* Artikkelin on alunperin kirjoitettu Suomen Kulttuurirahaston artikkelipalvelua varten, ja se on lyhemässä ja yksinkertaisemmassa muodossa ilmestynyt eräissä maamme sanomalehdissä.

Ilkka Heiskanen

VALTIOTIETEELLISEN YHDISTYKSEN

sääntömääräinen vuosikokous pidetään maanantaina huhtikuun 6 päivänä klo 19. Tieteellisten Seurain talossa, salissa XV.

Vuosikokouksen jälkeen esitelmöi lakitieteen lisensiaatti *Kauko Sipponen* aiheesta:

SUOMALAISEN KANSANVALLAN TEHOKKUUS

Esitelmän johdosta keskustellaan.